

A TÖRVÉNY ÉS AZ Ő ALKALMAZÓI

KINEK AZ EMBERI JOGAI?

A büntetőeljárás törvény tervezetének (Tervezet) előmunkálatai fél évtizede kezdődtek. Az első lépcsőben 1994 elején született meg a Kormány határozata¹ a büntetőeljárás törvény koncepciójáról (Koncepció), amely a kódex által követendő elveket tartalmazta. A kormányváltást követően a határozat érintetlen maradt, így a Koncepcióban foglalt tételek a Tervezet rendelkezéseinek, intézményeinek kialakításánál is támpontul szolgáltak. Igaz, a Koncepció viszonylag széles mozgásteret hagyott a kormányváltást követően hivatalba lépett igazságügy-miniszter által felkért kodifikációs bizottság tagjainak, mivel pusztán azokat a követelményeket fogalmazta meg, amelyeket nálunk az eljárásjog-tudomány általában a jogállami büntetőper alkotóelemeinek tekint,² illetve amelyekről nemcsak szakmai, de társadalmi konszenzus is kialakult a megelőző években.³

A törvénytervezethez készített bevezetőben azt olvashatjuk: „A kodifikációs bizottság abból indult ki, hogy az új kódexnek építenie kell a magyar eljárási jog megőrzésre, illetve újjáélesztésre érdemes hagyományaira, figyelemmel kell lennie a jog-összehasonlítás alapján kimutatható nemzetközi tendenciákra, valamint a Magyar Köztársaság által vállalt nemzetközi kötelezettségekre, és nem lehet érzéketlen az igazságszolgáltatással szemben megfogalmazott társadalmi elvárásokkal.” A nemzetközi kötelezettségekről szólva pedig a bevezető kiemeli az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményt⁴ (Egyezmény), és ismertet néhány intézményt, amelynek kialakításánál a Tervezet készítői a strasbourgi esetjogot vették alapul. A kodifikációs bizottság tagjai tehát leginkább az európai egyezményre támaszkodtak, amikor egy-egy megoldás „emberijog-konformitását” vizsgálták. És ez nem meglepő, mert bár a Magyar Köztársaság által vállalt egyéb nemzetközi szerződések vagy az Alkotmánybíróság számos határozata ad eligazítást ahhoz, hogy miképp kell kialakítani a büntetőeljárás egy-egy intézményét, ám a strasbourgi szervek bőséges esetjoga csaknem valamennyi eljárási szituáció szabályozására tartalmaz útmutatást. Az Egyezménnyel e vonat-

kozásban legfeljebb az ENSZ Egyezségokmánya (Egyezségokmány),⁵ illetve kontrollszervének, az ENSZ emberi jogi bizottságának joggyakorlata vehetkedhet, a magyar jogalkotás számára azonban mégiscsak az európai regionális egyezmény a legtanulságosabb, mert a strasbourgi szervek döntései a miénkhez közel álló jogrendszerekben ismert megoldásokról tartalmaznak megállapításokat.

Valójában a Tervezet csaknem valamennyi rendelkezésének megfogalmazásánál ott voltak a háttérben az emberi jogi normák. A büntetőeljárás jognak ugyanis alig van olyan szabálya, amelynek ne lenne emberi jogi relevanciája. Az alkotmányok és a nemzetközi emberi jogi dokumentumok minden eljárás alá vont személy alapvető jogaként fogalmazzák meg, hogy ügyében előítélet-mentesen, pártatlanul járjanak el. Márpedig az eljárási törvények szabályainak zöme – nemcsak a kizárásra vonatkozó rendelkezések, de például az egyes eljárási szakaszok egymáshoz való viszonyát rendező előírások vagy a bizonyítás szabályai – éppen az ügyek előítélet-mentes, pártatlan eldöntését hivatottak szolgálni. A törvényhozói elképzelés szerint ugyanis a pártatlanság a feltétele annak, hogy az ügyben helyes, igazságos ítélet szülessen.

A büntetőeljárás és az emberi jogok közti szoros kapcsolat abból is adódik, hogy mintegy fél évszázaddal ezelőtt az európai emberi jogi egyezmény alkotói a tisztességes (fair) eljáráshoz való jogot felvették a vádlottakat megillető emberi jogok sorába, és ezt a mintát követte aztán az Egyezségokmány is. Ez azt jelenti, hogy az eljárásnak nemcsak az Egyezményben, illetve az Egyezségokmányban külön nevesített feltételeknek kell megfelelnie (ezek csak a minimális garanciák), hanem egészét tekintve kell a tisztesség (fairness) követelményének eleget tennie. A terhelt emberi jogai tehát akkor is sérelmet szenvedhetnek, ha a nevesített jogokat a hatóságok tiszteletben tartják.

Amikor a büntetőeljárás minőségét kívánjuk megállapítani, azt vizsgáljuk, hogy milyen a gyanúba keveredett, illetve megvádolt egyén helyzete: tárgya-e a megismerési folyamatnak, vagy lehetőséget kap-e annak alakítására is. A büntetőeljárás történeti rendszereit eszerint különböztetjük meg, és a ma létező

A TERVEZET CSAK NEM VALAMENNYI RENDELKEZÉSÉNEK MEGFOGALMAZÁSÁNÁL OTT VOLTAK A HÁTTÉR BEN AZ EMBERI JOGI NORMÁK. A BÜNTETŐELJÁRÁSI JOGNAK UGYANIS ALIG VAN OLYAN SZABÁLYA, AMELYNEK NE LENNE EMBERI JOGI RELEVANCIAJA.

egy-egy eljárási típusok összehasonlításánál is e szempontot hívjuk segítségül. Az egyes országok eljárási törvényeit aszerint szokás jellemezni, hogy mennyiben közelítenek az úgynevezett inkvizitórius modellhez (faggató vagy nyomozó elvű eljárás, amelyben a gyanúba keveredett polgár kizárólag bizonyítási eszközként és így az eljárás tárgyaként szerepel) vagy az akkuzatórius modellhez (a gyanúsított az eljárás alakitására felhatalmazott szubjektum). Azokat a jogosítványokat, amelyeket az igazságszolgáltatásban érvényesítendő emberi jogoknak minősítünk, nyilvánvalóan az akkuzatórius eljárási modell biztosítja. Vagyis az egyes eljárási törvényeket valójában annak alapján szokás jellemezni, hogy azok az eljárás alá vont egyén emberi jogait milyen mértékben biztosítják.

Az eljárás alá vont személy jogait említettem – és valóban: ha a büntetőeljárásban emberi jogokról beszélünk, ezalatt általában azokra a biztosítékokra gondolunk, amelyek az állam bűnüldöző szerveinek önkényével szemben védik a gyanúba keveredett polgárokat. Az Alkotmányban és a nemzetközi emberi jogi szerződésekben szereplő előírások, amelyek a büntető igazságszolgáltatással szemben állítanak fel követelményeket, a gyanúsítottak, a vádlottak, illetve a potenciális elkövetők pozícióját érintik: őket illeti a pártatlan döntéshez való jog, a kétszeri eljárás vagy a büntetőtörvények visszamenőleges alkalmazásának a tilalma. Őket kell ártatlannak vélelmezni, és az eljárás egyéb alapvető elveit – a védelemhez való jogot, a fegyverek egyenlőségének tételét stb. – egyaránt az eljárás alá vont egyén szemszögéből fogalmazzák meg. A korábban említett tisztességes eljárás kedvezményezettje is az eljárás alá vont személy, és az Egyezmény szervei mind ez idáig elzárkóztak attól, hogy e jogot az eljárás más szereplőire kiterjesszék.⁶

Ugyanakkor a büntetőeljárás szabályainak kialakításánál szerepet kapnak olyan emberi jogok, amelyek nem kizárólag a büntető igazságszolgáltatásra vonatkoznak. E jogok nemcsak az eljárás alá vont egyéneket illetik meg, mint ahogy maga a büntetőeljárás is érintheti a „kívülállók” érdekeit, korlátozhatja alapjogaikat. Bizonyítási eszköz megtalálása érdekében például nemcsak a terhelt, de bárki megmotozható, bárkinél házkutatást lehet tartani, és bárki tulajdona lefoglalható. A sértett és a tanú a szakértői vizsgálatnak köteles magát alávetni, és ennek megtagadása esetén rendbírsággal lehet őket sújtani, az ún. titkos eszközök (például a telefonlehallgatás) alkalmazásának érintettje pedig bármelyikünk lehet. A büntetőeljárási szabályok kialakításánál tehát arra is választ kell adni, hogy az állam bűnüldözési érdekének nevében meddig lehet elmenni olyan személyek jogainak korlátozásában, akiknél a büntetőjogi felelősség kérdése fel sem merül.⁷

Mindezekben az esetekben az állam és az egyén viszonyáról van szó. A kérdés itt az, hogy az egyén emberi jogai milyen korlátot állítanak a bűnüldözésre és az ítélkezésre hivatott szervek eljárásainak. Feltételezésünk az, hogy az állam bűnüldözési funkciójának ellátása során bizonyos szabályokhoz kötve van, mert egyébként a társadalom normális működése kerül veszélybe. A bűncselekmények felderítéséhez és az elkövető felelősségre vonásához fűződő társadalmi érdek tehát nem igazolhat bármilyen eszközt. Az emberi jogok tisztelete és a bűnüldözés érdeke azonban nem oltják ki egymást: az emberi jogoknak ugyan önálló értékük van, a feltételezés azonban az, hogy az emberi jogokat tisztelő eljárásban nagyobb az esély arra, hogy a történést a valóságnak megfelelően fogják megállapítani, és így a bűnöst, nem pedig az ártatlant ítélik el.

Az állam kötelezettsége nem merül ki abban, hogy az önkényes, ésszerűtlen vagy aránytalan beavatkozásoktól tartózkodjék, az emberi jogok tisztelete aktivitást is kívánhat. Az Európai Emberi Jogi Bíróság esetejoga szerint például a védelemhez való jog érvényesüléséhez nem elégséges, ha a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek tartózkodnak attól, hogy a védelem jogának zavartalan gyakorlását akadályozzák. Az emberi jogok tisztelete megkövetelheti, hogy a törvényhozás vagy az igazságszolgáltatás szervei lépéseket tegyenek annak érdekében, hogy e jog ténylegesen és hatékonyan érvényesüljön. Az Egyezmény ugyanis ezt és nem a pusztán formális védelemhez való jogot garantálja. Az állami aktivitás jelentheti a rászorulóknak számára az ingyenes jogi segítség biztosítását vagy akár a silány teljesítményt nyújtó hivatalból kirendelt védő más ügyvéddel való pótlását.⁸

Az államnak biztosítania kell azt is, hogy „magán-személyek” is tiszteletben tartsák mások emberi jogait. E feladatát az állam – egyebek között – azzal teljesíti, hogy az emberi jogokat sértő magatartásokat büntetendővé és így üldözendővé nyilvánítja, az eljárási szabályokat megalkotja, azokat „működteti”, és ezzel lehetővé teszi a jogsértők felelősségre vonását. (Ezért értelmetlen az áldozatvédelmi szervek képviselői által esetenként megfogalmazott, kétségkívül hangzatos tétel, hogy nem kívánnak többet annál, mint hogy a törvények az ártatlan áldozatoknak ugyanannyi jogot juttassanak, mint amennyit a „bűnöző” számára biztosítanak.)

A büntető anyagi jogi szabályok hiánya tehát eredményezheti azt, hogy az élethez, a fizikai integritáshoz vagy a tulajdonhoz való jog sérül.⁹ Az emberi jogok akkor is sérülnek, ha van ugyan megfelelő büntetőjogi szabály, de annak alkalmazásától a hatóságok eltekintenek.¹⁰ Az igazságszolgáltatás rugalmasságát, a rendelkezésre álló források ésszerűbb elosztását biz-

tosító oportunitás elve, amely felhatalmazza a hatóságokat, hogy célszerűségi megfontolásokból eltekintsenek a konkrét jogsértés üldözésétől, és amely a Tervezet szerint a mainál erőteljesebben érvényesülne a mi jogunkban is, az áldozat emberi jogainak megsértéséhez vezethet. És elvileg elképzelhető az is, hogy az élethez, az emberi méltósághoz, a magánélethez, a tulajdonhoz való jog vagy más emberi jog azért sérül, mert bár a büntetőjog tilalmazza az adott magatartást, a hatóságok sem tétlenkednek, de az eljárási jog úgy van kialakítva, hogy a bűnelkövetők felelősségre vonása eleve kilátástalan.

SZAKÍTÁS A „SZOCIALISTA” ELJÁRÁSI JOG ELVEIVEL

Láttuk, a büntetőeljárási törvényeknek alig van olyan rendelkezésük, amelynek ne lenne emberi jogi vonatkozása. Céлом az, hogy az olvasó átfogó képet alkothasson magának a Tervezet és az emberi jogok kapcsolatáról, ezért a dolgozatban számba veszem a Tervezet és a ma hatályban lévő 1973. évi I. törvény (Be.) közötti strukturális eltéréseket, és azt vizsgálom, hogy a koncepcionális újítások mennyiben garantálják az emberi jogok tiszteletét. Igyekszem kimutatni azokat az új intézményeket és megoldásokat, amelyeket a Tervezet készítői az emberi jogok biztosításának szándékával fogalmaztak meg, de amelyek további jogalkotás és a megfelelő szellemű joggyakorlat elmaradása esetén az eljárás alá vont egyének helyzetének tényleges romlását idézhetik elő.

Hangsúlyozom, hogy az új eljárási kódex megalkotásának igénye nem elsősorban azért fogalmazódott meg, mert a mai eljárási törvény emberi jogi megfontolásokból tarthatatlan lenne. Az 1989-ben végrehajtott módosítások, valamint az Alkotmánybíróság döntéseinek eredményeképp a Be. megfelel a jogállami minimálkövetelményeknek,¹¹ a hatályos eljárási törvény 1994. évi módosítása pedig kifejezetten azt célozta, hogy a magyar eljárási jog megfeleljen a strasbourgi esetjogban megfogalmazott tételeknek.

Az igazságügyi kormányzatot az új törvény megalkotásának kezdeményezésére inkább ideológiai megfontolások indították. Történelmi tapasztalatok alapján azon nincs mit csodálkozni, hogy a rendszerváltást követően megfogalmazódott az igény, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendet megtisztítsák a szovjet típusú eljárási rendet jellemző elemektől. Inkább az tűnhet meglepőnek, hogy az átfogó átalakítás több mint fél évtizede várat magára. Ennek egyik oka lehet, hogy az 1973-ban született magyar kódex, majd a hetvenes és a nyolcvanas évekbeli módosításai számos olyan intézményt vezettek be, illetve iktattak ki,

amelyek jelezték az elszakadást a szovjet-országi típusú eljárási rendtől.¹² A másik körülmény, amely magyarázatot adhat arra, miért nem került sor közvetlenül a politikai váltást követően a büntető igazságszolgáltatás teljes átalakítására (amint pedig az a nagy változások után szokás), az, hogy a Be. nem egy megoldásról, amelyet korábban egyértelműen „szocialistának” minősítettünk, kiderült, hogy az inkább az ún. inkvizitórius eljárási modell sajátja, és ismert a nyugat-európai eljárási törvények egy részében is. Így aztán már nem volt olyan egyértelmű, hogy mitől is kelletne megválni.

A korábban írtaktól függetlenül azért felfedhetők a Be.-ben azok az intézmények és megoldások, amelyek az ún. szocialista eljárási kódexeket a „nyugati”, mindenekelőtt a nyugat-európai perrendtartásoktól megkülönböztetik.¹³

Ez mindenekelőtt a jogkörmegosztásban mutatkozik: az előkészítő szakaszban (nyomozás/vizsgálat) a bíróság szerepe rendkívül korlátozott, ezzel szemben a rendőrség – amely a nyugat-európai modell szerint csak delegált jogkörben jár el – közel azonos jogosítványokkal rendelkezik, mint az „igazságügyi hatóságnak” tekintett és objektivitásra kötelezett ügyész.¹⁴ A Be. további „szocialista” jellemzői az eljárás formalizmusának elutasítása, a felek rendelkezési jogával szembeni fenntartás és ezzel összefüggésben a jogász szaktudás jelentőségének alábecsülése.¹⁵

Így aztán aligha meglepő, hogy a Tervezet a büntetőügyekben eljáró hatóságok közötti kompetenciaelosztás terén helyez kilátásba gyökeres változásokat. A nyugat-európai mintát követve az előkészítő eljárás irányítására az ügyészt hatalmazza fel („Az ügyész a vádemelés feltételeinek megállapítása végett maga végez nyomozást, vagy nyomozást végeztet”), a rendőrség és a többi nyomozó hatóság (a vám- és pénzügyőrség, a határőrség) feladata, hogy az ügyészi rendelkezés alapján a nyomozási cselekményeket elvégezzék. Emberi jogi normák e koncepcionális változtatást közvetlenül nem igényelték – nem tudok olyan alkotmányos tételről, nemzetközi dokumentumról vagy emberi jogi tárgyú döntésről, amelyben ilyen követelmény fogalmazódna meg. Ugyanakkor a Tervezet készítői joggal feltételezték, hogy e változtatás fokozott garanciát nyújt az eljárás alá vont személyek számára, és ezzel egyidejűleg növeli a büntetőeljárás hatékonyságát is. Az ügyész jogi felkészültsége és hivatásának ethosza alapján alkalmas lehet arra, hogy idejében kiszűrje azokat az ügyeket, amelyekben a felelősségre vonás valószínűtlen, ugyanakkor a bírósági elvárások ismeretében (a rendőrség nincs kapcsolatban a bírósággal, csak az ügyész) a nyomozást nyilván úgy irányítja, hogy majd a vád képviselőjét eredményesen legyen képes ellátni.

A Tervezet e koncepcionális újítása a kodifikációs munka előrehaladtával egyre nagyobb ellenállást váltott ki a változtatás által érintett szervek, kivált az ügyészség képviselőiből. A Tervezettel szembeni bírálatok lényege abban foglalható össze, hogy az ügyészség nincs igazán felkészülve arra, hogy a kilátásba helyezett feladatokat ellássa. Ez az érv azért figyelemre méltó, mert kétségessé teszi, hogy az ügyészség akár csak a hatályos jogban számára előírt feladatnak eleget tud tenni. Ha hiányoznak nyomozástaktikai és -technikai, valamint kriminalisztikai ismeretei, úgy az ügyész igencsak korlátozott mértékben képes ellátni azokat a teendőket – a nyomozás lefolytatása, a nyomozási cselekmények elvégzése, a nyomozó hatóság utasítása nyomozási cselekményekre – amelyeket a Be., valamint az ügyészségről szóló törvény kilátásba helyez. Mindez pedig, úgy tűnik, megdönti azt a Nyugaton még ma is élő közkeletű hiedelmet, hogy a „szocialista” igazságszolgáltatási rendszer mindenható szereplője a „prokuratúra”.

A Kodifikációs Bizottságban nemcsak azok a szakemberek kaptak helyet, akiket az igazságügy-miniszter személyes kvalitásaikra figyelemmel kért fel közreműködésre, hanem az ún. „főhatóságok” (Legfelsőbb Bíróság, Legfőbb Ügyészség, Országos Ügyvédi Kamara, Belügyminisztérium) képviselői is, akik – érthetően – már ebben a fázisban szervezetük érdekeit igyekeztek érvényesíteni. Ezzel magyarázható, hogy számos elképzelés a munka későbbi fázisában „szelídült”, nagyszámú garanciális rendelkezés felhígult. Így a Tervezet szerint az ügyész nyomoz vagy nyomoztat, az általános tétel tehát az, hogy az ügyész a „nyomozás ura”, ám a nyomozó hatóság feladatáról szóló rendelkezés már felhatalmazza a rendőrséget és a nyomozásban eljáró más hatóságokat, hogy önállóan járjanak el. Egyes bizonyítási cselekményeket és kényszerítő intézkedéseket a vádirat benyújtásáig főszabályként az ügyész rendelhet csak el (szakértő kirendelése, motozás, lefoglalás), de a nyomozó hatóság felhatalmazást kap arra, hogy sürgősség esetén maga végezze el a kérdéses eljárási cselekményt – igaz, utóbb az ügyész jóváhagyását meg kell szereznie.

A BÍRÓSÁG SZEREPE A TERVEZETBEN

A kompetenciamegosztást érintő másik jelentős újítás az, hogy a vádirat benyújtását megelőző fázisban a bíróság a mainál lényegesen nagyobb szerepet kap. A hatályos jog szerint a nyomozás során a bíróság a két legsúlyosabb kényszerintézkedésről, az előzetes letartóztatásról, valamint a kóros elmeállapotú gyanúsított ideiglenes kényszergyógykezeléséről dönt. Ezenkívül elrendeli az ún. elmeállapot-megfigyelést

annak megállapítása érdekében, hogy a gyanúsított beszámítási képességgel rendelkezik-e. A Tervezet a személyi szabadságot és a mozgásszabadságot érintő kényszerintézkedésekről szóló döntést (előzetes letartóztatás, a lakóhely elhagyásának tilalma, ideiglenes kényszergyógykezelés, az útlevél elvétele) a bíróság (a nyomozási bíró) jogkörébe utalja, ugyancsak a nyomozási bíró dönt a házkutatás elrendeléséről, és csak ő határozhat a közjegyzői vagy ügyvédi iroda, valamint a sajtótermék szerkesztősége iratainak lefoglalásáról. Ezek a rendelkezések kiegészülnek azzal a szabállyal, amely szerint ha az irat birtokosa nem járul hozzá ahhoz, hogy az ügyész vagy a nyomozó hatóság az iratot megvizsgálja, úgy azt a bíróságnak át kell adni, és a bíróság dönt majd arról, hogy az iratok közül melyek foglalhatók le. Ezek az előírások véget vethetnek annak a gyakorlatnak, hogy a rendőrség – anélkül, hogy előzetesen tudná, milyen dokumentumok szolgálhatnak bizonyítási eszközként – válogatás nélkül lefoglalja az ügyvédi irodában fellelhető aktákat, és esetleg ezekből merít információt a további nyomozáshoz. E szabályok hozzájárulhatnak a személyiségi jogok erőteljesebb védelméhez, akárcsak a Tervezet ama rendelkezése is, amely a nyomozási bírót hatalmazza fel arra, hogy döntsön a magánszférába behatoló legsúlyosabb titkos eszközök és módszerek igénybevételéről.

A bíróság feladata a nyomozás során tehát elsősorban az, hogy döntsön az alapjogokat legsúlyosabban korlátozó intézkedések engedélyezéséről. A német jogból átvett „nyomozási bíró” elnevezést az indokolja, hogy a bíró – ha szűk körben is – végezhet bizonyítási cselekményeket is. Minden olyan esetben, amikor feltételezhető, hogy valamely bizonyítási eszköz a tárgyaláson már nem állna rendelkezésre, vagy addigra jelentős mértékben megváltozna, a bizonyítás felvételére a nyomozási bíró jogosult, és a nyomozási bíró kizárólagos jogkörébe tartozik annak a tanúnak a kihallgatása, akinek személyazonossága a gyanúsított és a védő előtt rejtve marad.

A Tervezet e módosítását közvetlenül ismét csak nem indokolják az Alkotmány rendelkezései: az 50. § ugyan a bíróságok feladatául szabja az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelmét és biztosítását, de az Alkotmány másutt az igazságszolgáltatásban jelöli meg a bíróságok tevékenységét. Márpedig az alapjogokat korlátozó kényszerintézkedésekről szóló döntés, illetve az ilyen bizonyítási cselekmények elrendelése vagy engedélyezése nem illeszkedik az igazságszolgáltatási tevékenységbe. Ha csak azok szövegét tekintjük, úgy a Magyar Köztársaságra nézve kötelező nemzetközi szerződések sem kívánják a bírói jogkör szélesítését az előkészítő fázisban: nem követelnek többet, mint amit a magyar jog je-

lenleg is biztosít. Az Egyezségokmány és az Egyezmény egyaránt előírja, hogy a bűncselekmény gyanúja miatt őrizetbe vett személyt haladéktalanul bíró vagy bírói hatalmat gyakorló más tisztviselő elé kell állítani. Rendelkeznek arról is, hogy a fogva tartás jogszerűségét bíróságnak kell felülvizsgálnia, egyébként azonban a kényszerintézkedésekről szóló döntésnél vagy a bizonyítási eljárásban nem kívánják meg a bíró részvételét a vádirat benyújtását megelőzően. Ugyanakkor a titkos eszközök alkalmazását érintő ügyekben hozott döntésekből megállapítható, hogy a strasbourgi szervek szerint az Egyezményesértés kockázatát csökkenti, ha ezek elrendeléséről független bíróság határoz,¹⁶ és hasonló következtetést vonhatunk le azokból az ügyekből, amelyekben az Egyezmény szerveihez forduló panaszosok a házkutatás vagy a lefoglalás végrehajtását sérelmezték.¹⁷

De vajon ésszerű-e az a várakozásunk, hogy a bírói jogkör bővítésével ténylegesen javul az eljárás alá vont személyek (és a kényszerintézkedésekkel érintett mások) helyzete. Vajon kevesebb lesz-e a megalapozatlan házkutatás, lefoglalás stb.? Kétségtelenül létezik az az elképzelés, hogy a bírói státus biztosítja a kényszerintézkedések indokoltságának józan, elfogultságmentes vizsgálatát. Ennek feltétele azonban az, hogy a bíró megőrizze kívülállását – ezért nem igazi garancia a vizsgálóbíró, aki maga is érdekelt az ügy „felderítésében”, és ezért szükségképpen átveszi a bűnüldözők mentalitását. Csakhogy a kívülmaradásnak ára van: a bíró számára rendelkezésre álló információk szűkösek, mint ahogy mozgástere is. Jól példázza ezt a 122. számú kollégiumi állásfoglalás, amelyben a Legfelsőbb Bíróság a letartóztatásról szóló döntéshez kívánt útmutatást adni a bíróságoknak. Eszerint a bíróság az előzetes letartóztatás iránti ügyészi indítványt megalapozó bizonyítékokat, valamint a védő és a gyanúsított nyilatkozatait és az általuk csatolt bizonyítékokat értékeli. A bíróság ezek alapján vizsgálja, hogy a letartóztatás indokai adottak-e. A letartóztatás alapvető feltétele a bűncselekmény alapos gyanújának megléte, ezért az erre vonatkozó bizonyítékokat is nyilvánvalóan értékelni kell, ez azonban – így a Legfelsőbb Bíróság – „nem jelentheti a bizonyítékok bizonyító erejének értékelését”. Vagyis magyarul: ha az ügyész a bűncselekmény gyanúját alátámasztó adatot prezentál, úgy a bíró nem jogosult arra, hogy az információ hiteltérdemlőségében állást foglaljon, azt esetleg megkérdőjelezze.

A bíró pártatlanságának megőrzése fejében tehát az ügyésznek való kiszolgáltatottságával fizet. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a pártatlanság feltétele a tájékozatlanság, velejárvója a tehetetlenség. Talán ezzel is magyarázható, hogy a letartóztatások gyakorisága lényegesen nem változott azt követően,

hogy az elrendelés joga az ügyésztől a bíróra szállt 1989-ben. Sőt a körültekintőbb és visszafogottabb elrendelési gyakorlatra ösztönző felsőbb ügyészi „útmutatások” hatására az 1980-as évek végén a letartóztatások gyakorisága alacsonyabb volt, mint később, amikor a döntés a bíróság jogkörébe került. Erre hivatkozva vélekednek többen úgy, hogy a gyanúsítottak számára is nagyobb garanciát nyújt az ügyészi döntés. Az érvelés azonban éppen a bírói jogkör mellett szól: az „útmutatások” hatására az elrendelési gyakorlat enyhíthető és ugyanígy szigorítható is. Vagyis a bírói státus, a bíró függetlensége a biztosíték arra, hogy a konkrét ügygel összefüggésben nem álló kriminálpolitikai megfontolások nem kapnak szerepet a kényszerintézkedésről szóló döntésnél.

Láttuk azonban, hogy a bírói jogkör ennél többet nemigen képes garantálni, az információk szűkössége és a kívül maradó bíró kiszolgáltatottsága miatt a döntés materiális helyessége korántsem biztosított.¹⁸ A bírói döntés megalapozottsága növelhető azzal, hogy a jogszabály a kényszerintézkedések elrendelésének feltételeit pontosan meghatározza. Ennek természetesen megvannak a korlátai, hiszen a hatóságok mérlegelése (feltételezéseik, valószínűségi ítéleteik) nem zárható ki. A Tervezetben kétségkívül felfedhető a törekvés, hogy a jogalkalmazók a mainál részletesebb eligazítást kapjanak arról, hogy kényszerintézkedések elrendelése mikor indokolt, még akkor is, ha ez gyakorta csak példálózó módon történik. Így az előzetes letartóztatás feltételeinek meghatározásánál a Tervezet – szemben a hatályos joggal – nem elégszik meg annak deklarálásával, hogy a bizonyítási eljárás sikerének veszélyeztetése megalapozhatja a letartóztatást, hanem felsorolja azokat a magatartásokat – a tanúk befolyásolása és megfélemlítése, bizonyítási eszközök megsemmisítése, okiratok meghamisítása –, amelyek a bizonyítási eljárás biztosítása érdekében a letartóztatást indokolhatják. Ugyanígy a hatályos jognál részletesebben határozza meg a Tervezet azokat a körülményeket, amelyek a letartóztatás helyett a lakóhely elhagyásának a tilalmát indokolhatják.

Láttuk, hogy a bíró pártatlan döntésének a feltétele, hogy ő maga bűnüldözési tevékenységet ne végezzen, és ez szükségképpen azzal jár együtt, hogy határozatát kevesebb információra alapozva hozza meg, mint ami a bűnüldöző szervek rendelkezésére áll. Am ahhoz, hogy szerepe ne korlátozódjék arra, hogy szentesíti mindazt, amit elébe tárnak, hogy valóban képes legyen az alapjogokat védelmezni, mégiscsak rendelkeznie kell némi ismerettel az ügy állásáról és az eljárás alá vont személy körülményeiről. A Tervezet ezért a mai állapothoz képest enyhíti a bíró kiszolgáltatottságán, gondoskodik arról, hogy a nyomozási bíró a döntéshez szükséges adatokat megis-

merje, illetve hogy maga kezdeményezze további információk megszerzését. Ennek érdekében akár el is halaszthatja a határozathozatalt, ha a letartóztatás indokoltságának eldöntéséhez további adatok megszerzését látja szükségesnek. Ilyenkor természetesen a gyanúsított őrizetét is meghosszabbítják, és csak reménykedhetünk abban, hogy a Tervezet újítása valóban a megalapozatlan, értelmetlen letartóztatások visszaszorítását eredményezi, és nem arra használják majd a gyakorlatban, hogy az őrizet meghosszabbítása révén néhány napon át még nyomást gyakorolhassanak az eljárás alá vont személyre.

A törvénysértő nyomásgyakorlás kísértésének enyhítésére egyébként a Tervezet az előzetes letartóztatás rendőrségi fogdában történő végrehajtását a nyomozás szakában sem engedélyezi.¹⁹ A kínzás, az embertelen és megalázó bánásmód megelőzésére alakult európai bizottság 1994. évi látogatásakor némi értetlenséggel és aggodalommal állapította meg, hogy a viszonylag fejlett büntető igazságszolgáltatási és jogrendszerrel rendelkező Magyarországon a nyomozási szakaszban az előzetes letartóztatottak rendőrségi fogdáiban is elhelyezhetők. Az emberi jogi szervezetek vizsgálatai, a hozzájuk érkező panaszok és a kényszer-vallatás vagy a hivatalos eljárásban történő bántalmazások miatt tett feljelentések pedig azt igazolják, hogy a bizottság aggályai nem légből kapottak. Sajnálatos ezért, hogy az „egyeztetések” eredményeképp a Kormánynak benyújtott változat a kodifikációs bizottság elképzeléseit gyakorlatilag hatálytalanította azzal, hogy a fogdában történő végrehajtás tartamát hatvan napra emelte, és ezzel életben tartotta azt a sejtésünket, hogy a letartóztatásnak van a törvényben ki nem mondott funkciója is.²⁰

A FELEK RENDELKEZÉSI JOGA

Láttuk, hogy a bíró a Tervezet szerint a nyomozási szakaszban a mainál szélesebb jogkört kapna. A bírósági szakaszban viszont a felek (a vádló, a védő, illetve a vádlott) nagyobb szerephez jutnának, ez azonban nem járna a bírói hatalom gyengülésével: a bíró ugyanis olyan teendőktől mentesülne, amelyek inkább gátolják abban, hogy alapvető feladatát, a pártatlan, elfogulatlan ítélezést teljesítse. A Tervezet elhagyja azt a mai jogban alapelvként megfogalmazott tételt, hogy a bűnösség bizonyítása az eljáró hatóságokat – beleértve a bíróságot – terheli. Ehelyett a vád bizonyításáról szól, és ezt természetesen a vádlóra hárítja. Ezzel szakít a mai aszimmetrikus modellel, amelyben a vádlottal és a védővel szemben az állam szervei, vagyis az ügyészség és a bíróság együttesen törekszik a vádlott bűnösségének igazolására.

A bírónak az inkvizitori feladatok alóli mentesítésével egyidejűleg bővül tehát a felek rendelkezési joga, és ez változásokat idéz elő a bizonyítási eljárásban. Az ügyész és a védő nagyobb szerephez jut mind a tárgyaláson megvizsgálandó bizonyítási eszközök meghatározásánál, mind pedig magában a bizonyítás lefolytatásában. Ebben a körben a Tervezet egyik legjelentősebb és egyúttal legvitatottabb újítása, hogy a tanúk és a vádlottak kihallgatását elsődlegesen az ügyészre és a védőre bízta. A mai szabályozás a bíróság tanácsának elnökét hatalmazza fel a bizonyítási eljárás irányítására, és a bírói kikérdezés rendszerét fogadja el: a vádlottat, a tanúkat és a szakértőket a tanács elnöke hallgatja meg, kérdéseket ő intéz hozzájuk, és a felek csak a részletes bírói kikérdezést követően kapcsolódhatnak be, ha van egyáltalán még mit kérdezni.

A felek rendelkezési jogának fokozott érvényesülése és a bírói pártatlanság biztosítása érdekében tehát a Tervezet áttér a „felek általi kikérdezés” rendszerére. Ennek a lényege, hogy az adott bizonyítékforrást – a tanút, a szakértőt – az a fél kérdezi ki elsőnek, aki a kihallgatását indítványozta, majd ezt követően az ellenérdekű fél. A Tervezet által bevezetni javasolt felek általi kikérdezést a laikusok hajlamosak az angolszász rendszerben ismert „keresztkérdéssel” azonosítani, holott a kettő között jelentősek az eltérések. A keresztkérdés rendszerétől eltérően a Tervezet nem tesz különbséget a kérdések természetét illetően aszerint, hogy azt a „közvetlen” kikérdező vagy a keresztkérdő teszi fel, különböztet a vádlott és a tanú kihallgatása között,²¹ és végül nem zárja el a bírót attól, hogy a felek általi kihallgatást követően maga tegyen fel kérdéseket, ha ezt a tényállás tisztázása érdekében szükségesnek tartja.

A felek általi kikérdezés rendszerére való áttérés sem vezethető le közvetlenül valamely kötelező emberi jogi tárgyú nemzetközi dokumentumból. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a kihallgatás e rendszere alkalmasabb arra, hogy biztosítsa a pártatlan bírósághoz való jogot, ha azt az ún. objektív megközelítési módszerrel vizsgáljuk. A strasbourgi joggyakorlat szerint ugyanis a pártatlanság csak akkor biztosított, ha az a szubjektív és az objektív teszt szerint egyaránt megállapítható. A szubjektív megközelítés alapján azt vizsgálják, hogy a bírónak milyen volt a tényleges hozzáállása az ügghöz. Tekintettel arra, hogy a személyes elfogultság igazolása rendkívül nehéz, kivált mert a vélelem a bíró pártatlansága mellett szól (e vélelmet a panaszosnak kell megdöntenie), a strasbourgi szervek az ún. objektív mérce alapján azt is vizsgálják, hogy a „bíró eljárása nyújtott-e elégséges garanciát arra, amely kizárja az érintett legitim kételyeit az elfogulatlanságát illetően”. Ez magyarul azt jelenti, hogy az Egyezmény szervei

vizsgálják az eljárás menetét, az eljárási jog megoldásait és intézményeit is, és a pártatlan bíróhoz való megsértését állapítják meg, ha úgy vélik: a panaszosnak jó oka volt kételkedni a bíró pártatlanságában, még ha a bíró tényleges elfogultsága nem állapítható is meg.²² Aligha vitatható, hogy a felek általi kikérdezés jobban garantálja a pártatlanság objektív mérce szerinti érvényesülését, mint a bírói kikérdezés rendszere, amely könnyen azt a benyomást kelti a vádlottban, hogy a bíró az ügyész mellett második vádlóként lép fel.

A felek általi kikérdezés rendszerében is kifejezésre jutó rendelkezési jog és ezzel összefüggésben a jogász szaktudás előtérbe kerülése is azzal magyarázható, hogy a Tervezet készítői szakítani kívántak a „szocialista” eljárási jogot jellemző paternalista és populistá, a jogász szaktudást nem sokra becstülő modellel. Ám az kétségtelen, hogy a „szocialista” eljárási jog említett sajátosságai arra alkalmasak, hogy a vádlottak közti pénzügyi különbségeket ellensúlyozzák. A kevésbé formalizált, rugalmas eljárási szabályokat nem csak a beavatottak képesek kezelni, ezért – ha nem is a legsúlyosabb ügyekben, de – laikusok is eljárhatnak védőként, és éppen a bírósági szakaszban.²³ Ezzel magyarázható továbbá, hogy a gyanúsítottak ritkán élnek azzal a kétségkívül nagyvonalú rendelkezéssel, hogy korlátozás nélkül igényelhetik ügyvéd közreműködését.²⁴ A kirendelés gyakorlatilag azokra az esetekre korlátozódik, amikor a védelem kötelező, de a gyanúsított nem képes ügyvédet meghatalmazni.

Tudjuk, hogy szánalmasan gyengén működik a kirendelt védői intézmény – ezt az országgyűlési biztos jelentése most már hivatalosan is deklarálta. A bírói aktivitással azonban a védői teljesítmények közti különbségek enyhíthetők.²⁵ (Igaz, csak korlátozott mértékben, mert a mai eljárási rendszerben az ügy többé-kevésbé eldől addigra, mire a bíróság elé kerül.) A Tervezet – az eljárási jog szűkös eszközeivel – kísérletet tesz arra, hogy a kirendelt védőre rászoruló gyanúsítottak helyzetén valamit jobbitson. Mindenekelőtt megteremti az összhangot a hazai jog és az európai egyezmény között: kötelezően előírja a védő kirendelését, ha a terhelt jövedelmi viszonyai miatt nem képes ügyvédet meghatalmazni, függetlenül attól, hogy a védelem kötelező vagy sem. Arra ugyan nem ad jogot a Tervezet, hogy a terhelt számára az általa megjelölt ügyvédet rendeljék ki, de előírja, hogy a kirendelést megelőzően a védő személyéről őt meg kell kérdezni, a kirendelést követően pedig tájékoztatni kell őt arról, hogy védőjeként ki jár el. Mindezek az előírások, a védő kötelezettségeit szigorúbban meg-

fogalmazó rendelkezésekkel kiegészülve is, csak kis mértékben javíthatnak azok helyzetén, akiknek meghatalmazásra nem futja. Érdemi változást az ügyvédségről szóló törvény revíziója és ennek során a kirendelés intézményének újrászabályozása, esetleg a közvédői hivatal felállítása hozhatna. Az ügyvédekről

szóló törvényjavaslat azonban nem ad okot a derűlátásra, a közvédői hivatal létrehozásának pusztá ötlete pedig olyan ellenállást váltott ki az ügyvédi karból, hogy az érdemi vita meg sem kezdődhetett.

Márpedig ha nem történik változás, olyan mérvű különbség alakul ki a joghoz való hozzájutás esélyét illetően polgár és polgár között,

amely a jogállamban elfogadhatatlan. Kivált, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a Tervezet számos olyan ún. konszenzuális jellegű intézményt vezet be, amelynek áldását csak azok a terhelték élvezhetik, akik szakszerű és lelkiismeretes jogász szolgáltatást képesek igénybe venni.

A konszenzuális intézmények lényege, hogy a vádló a bírósági eljárás vagy tárgyalás elhagyásának reményében „ajánlatot” tesz a vádlottnak, amelyet ha méltányosnak tart, a vádlott elfogad, ellenkező esetben viszont az eljárás folytatódik az általános szabályok szerint. Ilyen a Tervezet által kilátásba helyezett speciális eljárás, amely akkor alkalmazható, ha a vádlott beismerő vallomást tesz, és egyben lemond a tárgyaláshoz való jogáról. A vádlott lemondását a Tervezet azzal „honorálja”, hogy a bíró által kiszabható csökkentett büntetés mértékét rögzíti: így pl. a nyolc-, illetve ötévi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény esetében a kiszabható büntetés a három, illetve két évet nem haladhatja meg.

A Tervezet elfogadása esetén arra is mód nyílna, hogy az ügyész a kevésbé súlyos bűncselekménnyel gyanúsítható személyekkel szemben elhalassza a vádemelést, és egyúttal különféle magatartási szabályokat írjon elő, illetve kötelezettségeket állapítson meg számukra (pl. a sértett vagy a köz javára jóvátétel teljesítése, részvétel függőséget gyógyító kezelésben). Amennyiben a „próbaidő” sikeresen telik el, a büntetőigény elenyészik, a vádemelésre már nem kerülhet sor.

A konszenzuális intézmények kapcsán az első kérdés, hogy mennyiben egyeztethetők össze azzal az Alkotmányban, az Egyezségokmányban és az Egyezményben egyaránt szereplő tétellel, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt vádról nyilvános tárgyaláson bíróság döntsön. A strasbourgi esetjog nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az eljárás alá vont személy a tárgyalásról vagy akár az egész bí-

rósági eljárásról lemondjon. A lemondás elismerésének a feltétele, hogy az érintett szabadon, kényszertől mentesen döntsön. Kétségtelen, hogy nem könnyű megállapítani: mikor önkéntes a lemondás, és mikor történik az eljárás szükségképpen nyomására. Ezért az Európai Emberi Jogi Bíróság különös jelentőséget tulajdonít az alapos, körültekintő vizsgálatnak. Kevésbé problematikus az a megoldás, amikor a vádhatóság ajánlatát „alkudozás” nem előzi meg. Így a vádemelés elhalasztása esetén az erről szóló határozattal szemben a gyanúsított panaszt jelenthet be, és ez az ügyet automatikusan a „normál” eljárás felé tereli: az ügyész vádat fog emelni. Az ún. lemondásos eljárásban viszont mindenképp sor kerül a bíróság eljárására, és az első lépcsőben a bíróság a lemondás önkéntességét és a beismerés hitelességét vizsgálja. Ha a vádlott beszámítási képessége, beismerésének önkéntessége vagy hiteltérdeklősége iránt a bíróságnak kétségei vannak, köteles az ügyet tárgyalásra utalni, amelyen tehát a bűnösség/ártatlanság kérdését fogják vizsgálni. Ugyanígy jár el a bíróság, ha a vádlottnak a bíróság előtt tett vallomása lényegesen eltér attól, amit a nyomozás során elmondott, vagy ha a vallomástételt megtagadja.²⁶

AZ ÜGYÉSZI VÁDMONOPÓLIUM ENYHÍTÉSE

Ma már talán kevésbé emlékezünk erre, de az áldozatok helyzetének javítását kilátásba helyező törvényhozási elképzelések, kivált a pótmagánvádlói intézmény újrabevetése mögött is inkább a rendszerváltással összefüggő ideológiai-politikai megfontolások húzódtak. Nem elsősorban arról volt tehát szó, hogy valamely divatos kriminálpolitikai irányzat – esetünkben a viktimológia – a szokásos egy-másfél évtizedes késéssel elért hozzánk is, és nem is emberi jogi megfontolások játszottak szerepet. Bár – ismereteim szerint – az Alkotmánybírósághoz érkezett indítvány, amely pótmagánvádlói pozíció hiányában alapjogi sérelmet vélt felfedezni, a nemzetközi kontrollszervek a nyomozás megszüntetését vagy a vádemelés mellőzését az igazságszolgáltatáshoz jutás emberi joga igazolható korlátozásának ismerik el. Ez azt jelenti, hogy sem az eljárás alá vont személynek, sem másnak nincs alanyi joga a bírósági eljárást kikényszerítésére.²⁷ A vádmonopóliummal való visszaélés kísértésének enyhítésére szánt, a magyar igazságszolgáltatás gyakorlatában ugyanakkor nem igazán bevált pótmagánvádlói intézmény felélesztése inkább a rendszerváltást a változatlan személyi állománnyal túlélő közbírói testület eljárásának tárgyszerűségével szembeni kételyekkel magyarázható.

Ahhoz, hogy a sértett pótmagánvádlóként léphessen fel, számos akadályon kell túljutnia. A bíróság

előtt akkor kezdeményezheti az eljárást, ha előbb a feljelentést elutasító vagy a nyomozást megszüntető határozattal szemben panaszt nyújtott be. A bírósághoz benyújtott vádindítványában pedig meg kell jelölnie azokat az indokokat, amelyek szerinte alapot adhatnak az eljárás folytatásához. Ha ezeket a bíróság nem találja meggyőzőnek, el fogja utasítani a vádindítványt, és e döntés ellen jogorvoslatnak nincs helye.²⁸ A sértettek nem jelentéktelen csoportját a törvény azzal zárja el a pótmagánvádlóként eljárás lehetőségétől, hogy kötelezően előírja az ügyvédi képviseletet. A pótmagánvádló sikeres fellépése azonban elsősorban azon hiúsulhat meg, hogy a Tervezet alig töri át a nyomozó hatóság adatgyűjtési monopóliumát. A védő számára ugyan engedélyezi, hogy a „védelem érdekében az ügyben tájékozódjék, adatokat szerezzen be és gyűjtsön”, de ez a jog a sértett vagy a pótmagánvádló képviselőként eljáró ügyvédet nem illeti meg.

Nem véletlen azonban, hogy a Tervezet rendelkezési szigorú korlátok közé szorítják a pótmagánvádló fellépését. Az intézmény ugyanis nemigen egyeztethető össze számos olyan törekvéssel, amely ugyancsak a kodifikáció alapjául szolgált. Noha maga a Kormány 1994. évi határozata kifejezetten nem említi, a büntetőeljárás koncepciójához készített előterjesztés kilátásba helyezi a legalitás elvének enyhítését az olyan érdekek nevében, amelyekkel szemben a feltétlen bűnüldözés kötelezettségének meg kell hátrálnia. Márpedig a pótmagánvádlói intézmény éppen arra hivatott, hogy az ügyészi döntéssel szemben kikényszerítse a bírósági eljárást és büntetőjogi felelősségre vonást. És természetesen ellentétben áll a pótmagánvádlói fellépés az eljárás gyorsítását és hatékonysága növelését sürgető és a kodifikáció előrehaladtával egyre erőteljesebben hangoztatott követeléssel is.

A pótmagánvádlói fellépés korlátozása természetesen az eljárás alá vont személy érdekeit is szolgálja, elejét veheti az olyan polgárok zaklatásának, akik büntetőjogi felelősséggel nem tartoznak. A korlátokra csak azért hívtam fel a figyelmet, mert érzékeltetni kívántam: a pótmagánvádló fellépése csak szűk körben alkalmas arra, hogy a nyomozó hatóság és az ügyész tétlenségét ellensúlyozza. Ezért ne gondoljuk, hogy önmagában elégséges lesz ahhoz, hogy javítson egyes bűncselekményfajták (különösen a hivatalos eljárásban történő bántalmazások, kényszervallatások) áldozatainak helyzetén, akiktől a mai nyomozási és vádemelési gyakorlat tömegesen vonja meg a joghoz hozzáférés lehetőségét. Ha pedig a mai helyzet nem változik, a strasbourgi szervek közelmúltban hozott döntései alapján aligha kétséges, hogy előbb-utóbb a Magyarországot érintő panaszügyekben is születik a kormányt elmarasztaló döntés.

ÖSSZEZEGÉS – KILÁTÁSOK

Említettem, hogy a jogszabály-előkészítés előrehaladtával egyre hangosabban fogalmazódott meg az igény, hogy az új törvény biztosítsa a büntettek gyors és „eredményes” felelősségre vonását. Már a Tervezet elkészülte előtt elhangzottak olyan vélekedések, hogy a Tervezet e kívánalmaknak nem fog megfelelni. Kétségtelen, hogy a Tervezet készítőinek szeme előtt nem olyan törvény képe lebegett, amely kizárólag a bűnüldöző szervek érdekeire van tekintettel. Ugyanakkor a kodifikáció meghirdetett céljaihoz és szempontjaihoz igazítva törekedtek a készítő a büntetőeljárás gyorsítását eredményező intézmények kialakítására is. Így például a Konceptió olyan eljárást helyezett kilátásba, amelyben a bírósági eljárás dominál, és amelyben „a mainál erőteljesebben érvényesül a kontradiktórius elv, ezen belül pedig a felek rendelkezési joga”. Ha pedig valóban a bírósági eljárásban dől el a büntetőjogi felelősség kérdése, úgy a nyomozást nem kell a részletekbe menően szabályozni, enyhíteni lehet a nyomozó hatóság adminisztratív terhein. Ennek megfelelően a Tervezet lazít azokon a szigorú formai előírásokon, amelyeket a hatályos eljárási törvényünk a szovjet jogból vett át. A felek rendelkezési jogával összhangban pedig olyan gyorsított konszenzuális eljárási formákat vezet be, amelyekben – mint láttuk – az eljárás legidőigényesebb fázisa, a tárgyalás el is marad.

Ennek ellenére várható, hogy a Tervezetről folyó vitákban továbbra is a gyorsítást és a hatékonyságot számon kérő hangok dominálnak majd. Ám még abban az esetben sem biztosított az emberi jogok erőteljes védelme, ha az Országgyűlés a Tervezet kulcsfontosságú rendelkezéseit megtartva fogadja el, mert ehhez szükséges a büntetőeljárást „körülvevő” joganyag reformja is. Ha például a kirendelt védői intézménybe nem sikerül életet lehelni, úgy a gyanúba keveredett polgárok többsége az új eljárási rendszerben a mainál is kilátástalanabb helyzetbe kerül. De szükséges azoknak a büntetőeljáráson kívüli eljárási formáknak az áttekintése is, amelyek eredménye a büntetőperben felhasználható. A Tervezet ugyanis megmarad a szabad bizonyítás tételénél, és így csaknem korlátozás nélkül engedélyezi a büntetőeljárás megindítása előtt beszerzett bizonyítékok felhasználását.

Az emberi jogok védelme szempontjából ugyanilyen fontos, hogy a jogalkalmazók elfogadják a Tervezet szellemét, mert annak számos rendelkezése csak jogalkalmazói, kivált bírói értelmezés útján nyer valóságos tartalmat. A bizonyításnál maradva: csak a bírói gyakorlat ad majd választ arra, hogy nyújt-e tényleges védelmet a Tervezet szabálya, amely szerint nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizo-

nyítási eszközökből származó tény, amelyet tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szereztek be. A bírói gyakorlat dönti majd el, hogy milyen következménye lesz annak, ha a hatóságok nem követik a Tervezet ama szabályát, amely a legkisebb alapjogi korlátozással járó beavatkozást írja elő.

Vannak jelek, amelyek arra utalnak, hogy a Tervezet szellemével nem mindenki rokonszenvez. Az ügyészi kar egy részének álláspontját már ismertettem, de fenntartásaik vannak a nyomozóknak és az ügyvédeknek is. Ez persze szükségszerű: nincs olyan eljárási törvény, amely bűnüldözőnek és védelmezőnek egyaránt megfelelné. De elégedetlen a bírói kar egy része is. A Legfelsőbb Bíróság legalábbis úgy véli, hogy a Tervezet elavult koncepciót tükröz, mert az alapjogok védelmére hivatkozással továbbszélesíti a terhelt és a védő jogait, holott az emberi jogok ma is tökéletesen biztosítottak a büntetőeljárásban. A Tervezet nem növeli a büntetőeljárás hatékonyságát, lassítja az eljárást, nem beszélve arról, hogy nehezíti a terheltek felelősségre vonását, holott maga a Kormány is állást foglalt már a határozott fellépés szükségességéről.

Sajátos bírói szerepfelfogás? Lehetséges, de korántsem ismeretlen, a korosabbak számára bizonyára nem. Nem kell „fehérház”, nem kellene jogpolitikai irányelvek, a reflexek működnek... Egy az utunk, együtt a közös célért, persze mindenki a maga sajátos eszközeivel stb. Szóval, polgárok, óvakodjatok, ne-hogy gyanúba keveredjete.

JEGYZETEK

1. 2002/1994. (I. 17.) Kormányhatározat a büntetőeljárás koncepciójáról.
2. Ilyenek az egyes funkciók világos és éles elkülönítése, a bíróság, illetve a bírósági eljárás kiemelt szerepe a büntetőeljárásban, az ügyészség vádmonopóliumából adódó veszélyek elhárításának szükségessége, a helyes döntés és a jogbiztonság elvének tisztelete érdekében a kétfokú rendes jogorvoslat biztosítása, a jogerő beállta után igénybe vehető ún. rendkívüli jogorvoslatok szigorú korlátok közé szorítása.
3. Így pl. a gyorsított, egyszerűsített eljárási formák körének bővítése, az ülnökök részvételének szűkítése, a kirendelt védői rendszer színvonalának emelése.
4. Kihirdette az 1994. évi LXXXVI. tv.
5. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, kihirdette az 1976. évi 8. sz. tvr.
6. Lásd például K. ügyét Ausztriával szemben (16 002/90. sz. panasz), ahol az Európai Emberi Jogi Bizottság elkerülte annak deklarációját, hogy az Egyezménynek a tiszteletes eljárás garantáló 6. cikke megilleti az olyan

- személyt is, akit csak azért hallgatnak ki tanúi minőségben, hogy a vádlottakat megillető vallomásmegtagadási jogot kijátsszák.
7. Egyes jogkorlátozások érintettjei természetesen szervezetek is lehetnek.
  18. Lásd például Artico ügyét Olaszországgal szemben, A-37 (1980).
  19. Lásd X. és Y. ügyét Hollandiával szemben, A-91 (1985).
  10. Lásd különösen az Egyezménynek a kínzás, a megalázó és embertelen bánásmód tilalmáról szóló 3. cikkével kapcsolatos ügyeket, amikor a hatóságok eltekintenek a hivatalos személyek üldözésétől.
  11. Egyes pontokon a Be. meghaladja az európai átlagot, és túlmegy az emberi jogi kontrollszervek támasztotta követelményeken (így pl. védői jelenlét a nyomozási cselekményeknél, a hallgatás jogára való figyelmeztetés elmaradásának következménye, a törvény előírásaival ellentétesen szerzett bizonyítékok kategorikus kizárása, vagy a kártalanításra jogosultak köre és a kártalanítás összege).
  12. Az eljárási formák differenciálása, az egyszerűsített eljárások bevezetése, a különböző – büntető-, fegyelmi, társadalmi, felelősségi formák vegyítésének felszámolása stb.
  13. A „szocialista” típusú eljárási jog részletes ismertetését lásd *A büntetőeljárás koncepciója*, Ügyészségi Értesítő, 1994. 1. sz.
  14. Ez természetesen azokra az országokra igaz, ahol a francia típusú ügyészség kialakult.
  15. Gyakorta hallhatuk, hogy új eljárási törvényre azért is szükség van, mert a mai már elavult, nem felel meg a gyakorlat igényeinek. Leginkább a bűnüldöző szervek képviselői hangoztatják, hogy a mai Be. korszerűtlen, és akadályozza a hatékony bűnüldözést. Azt azonban a legritkább esetben tudjuk meg, hogy melyek azok a gyakorlati követelmények (leszámítva talán az eljárások – emberi jogi szempontból is releváns – ésszerű időn belül történő lefolytatásának követelményét), amelyeknek a mai Be. nem tesz eleget, pontosabban, amelyek nem elégíthetők ki a hatályos törvény módosításával, kiegészítésével, hanem csak egy vadonatúj törvény alkotásával. Nem igazán meggyőző az a hangzatos, elméletileg viszont az irodalomban sem igazolt tétel, hogy a számtalan módosítás eredményeképpen a Be. elvesztette „koherenciáját”. De szociológiailag az igény létezik, akár racionálisan alátámasztott, akár nem.
  16. Lásd pl. Malone ügyét az Egyesült Királysággal szemben, A-82 (1984).
  17. Így például a Funke-ügyben hozott ítélet szerint a francia vám- és devizaigazgatási szabályok (a vám- és devizaeljárás eredménye aztán büntetőeljáráshoz vezethet) alapján végrehajtott házkutatás a konkrét ügyben egyebek között azért bizonyult az Egyezmény megsértésért eredményező aránytalan beavatkozásnak a magánéletbe, mert a vám- és devizahatóságok azt bírói határozat nélkül foganatosíthatták. Mivel pedig a francia jog vonatkozó szabályai rendkívül lazán fogalmazottak voltak, a vámszervek – bírói kontroll hiányában – csaknem korlátlan lehetőséget kaptak arra, hogy maguk döntsenek a házkutatások célszerűségéről, a foganatosítás gyakoriságáról, azok tartamáról, és ez nem garantálta a 8. cikk megfelelő tiszteletét. Vagyis feltételezhető, hogy a házkutatás bírói elrendelése ellensúlyozhatta volna a szabályozás gyengéit, annak hézagosságát. Lásd Funke ügye Franciaországgal szemben, A-256/A (1993).
  18. A bírói részvétel nehézkesebbé is teheti a rendszert. A Tervezet szerint pl.: a letartóztatás megszüntetésének a joga is kikerülne az ügyész kezéből. Ez egy-egy ügyben valóban eredményezheti azt, hogy az érintett néhány órával később szabadul, de nyilván csökkenti a kísértést arra, hogy a szabadlábra helyezés ígéréteinek fejében bírják őt szóra.
  19. Erre csak kivételesen, bírói döntés alapján legfeljebb öt napig, illetve ügyészi döntés alapján – nyomozási cselekmények végzésére – kétszer, alkalmanként legfeljebb három napig kerülhetne sor.
  20. A bíró harminc napra engedélyezhetné a rendőrségi fogdában történő végrehajtást, az ügyész pedig két ízben alkalmanként tizenöt napra.
  21. Az amerikai rendszerben a vádlott maga dönti el, hogy a kikérdezésnek aláveti-e magát. Ha így dönt, úgy a védelem tanújaként lép fel, vagyis akárcsak a tanúkat, őt is terheli az igazmondási kötelezettség.
  22. Lásd például Piersack ügye Belgium ellen, A-53 (1980); Hauschildt ügye Dánia ellen, A-154 (1989).
  23. A Be. szerint helyi bíróságon vétség miatt folyó eljárásban eljárhat védőként a vádlott törvényes képviselője vagy nagykorú hozzátartozója is.
  24. A Be. szerint a hatóság védőt rendel ki, ha a védelem kötelező, és a terhelt védőt nem hatalmazott meg, továbbá kérelemre vagy hivatalból akkor is, ha a terhelt érdekében ezt szükségesnek tartja. Ismereteim szerint nemigen fordul elő, hogy a hatóság megtagadná a védő kirendelését, ha ezt a terhelt kéri.
  25. Amikor a teljesítmények közti különbségekről beszélünk, nem feltétlenül a szakmai felkészültség eltéréseire gondolok, a mai eljárási rend ugyanis viszonylag szűk mozgásteret hagy a védőnek.
  26. A Tervezetnek a tárgyalásról lemondás és a beismerés önkéntességének és hitelt érdemlőségének vizsgálatát előíró rendelkezései talán még túl is mennek a strasbourgi követelményeken. Lásd X. v. Egyesült Királyság 5076/71. sz. panasz.
  27. Lásd Deweer ügye Belgium ellen, A-35 (1980).
  28. Egyszerűbb a pótmagánvádoló dolga, ha a bírósági eljárás már megindult, de az ügyész a vádat elejtette, ilyenkor automatikusan a közvádoló helyébe léphet.